

Keskiajan ja uuden ajan alun tekstien monimuotoiset aineistot – uusia menetelmiä, näkökulmia ja tutkimuksen kohteita

Järjestäjä: Kirsi-Maria Nummila

Monikielisyys Suomen ja Ruotsin historiallisissa asiakirjalähteissä

Oliver Blomqvist (Riksarkivet, Tukholma)

Esitelmän aiheena ovat nyt päättäneen projektin *Language Unity and Diversity in the Administrative Writing of the Swedish Baltic Empire* (rahoittaja: Östersjöstiftelsen) tulokset. Projektissa tarkasteltiin Ruotsin suurvalta-ajan valtakunnan suomalaisosien hallinnollisissa asiakirjoissa esiintyvää monikielisyyttä, erityisesti kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoissa esiintyviä suomenkielisiä tekstikohtia. Projektin tavoitteena oli tutkia monikielisiä kirjurikäytäntöjä, joiden avulla pääosin suomenkieliset suulliset oikeudenkäynnit muunnettiin pöytäkirjojen ruotsinkieliseksi lakikieleksi.

Ajanjakso oli merkittävä sekä kielellisesti että hallinnollisesti. 1600-luvun Ruotsissa, kuten yleisemminkin Euroopassa, alkoi itää kansalliskieliaate, ja älymystön parissa oli havaittavissa pyrkimyksiä ruotsin kielen yhdenmukaistamiseksi ja kehittämiseksi latinan ja kreikan veroiseksi sivistyskieleksi. Ruotsin kielen käyttöä haluttiin myös laajentaa ja edistää suuressa, sekä kielellisesti että hallinnollisesti hajanaisessa valtakunnassa.

1600-luvun alussa toteutettiin lisäksi laaja oikeuslaitoksen uudistus, joka johti aiempaa huomattavasti yksityiskohtaisempien pöytäkirjojen laatimiseen. Pöytäkirjaproosa kehittyi keskiajan ja 1500-luvun lyhyistä, lähinnä taloushallinnollisiin tarkoituksiin laadituista, sakkoluetteloita muistuttavista tuomiokirjoista hyvinkin seikkaperäisiksi pöytäkirjoiksi. Näiden tarkoituksena oli dokumentoida oikeudenhoitoa tarkasti ja totuudenmukaisesti hovioikeuden tarkastusta varten sekä jälkipolvien oikeudenkäytön tueksi.

Suomenkielisillä alueilla ongelmana oli kuitenkin vaatimus, että pöytäkirjat oli laadittava ruotsiksi, mikä teki kirjurien työstä erityisen haasteellista. Tarpeen vaatiessa he kirjoittivat lyhyitä tekstikohtia myös suomeksi. Esitelmässä tarkastellaan näitä erityyppisiä suomenkielisiä tekstikohtia kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoissa muun muassa kirjallisen koodinvaihtoteorian historiallisen pragmatiikan ja multimodaalisuuden näkökulmista.

Lähteet

Blomqvist, O. (2022). ”dhen Quarn som wedh Sataman saaren korffuan etelän puolen saaren rannalla ähr wpbygdh” – Flerspråkiga lägesbeskrivningar i 1600-talets finländska domböcker. *Genos*, 4, 194–208.

Blomqvist, O. (2024). Finnish Reported Speech and Swedish Intratextual Translations in 17th-Century Court Records. *Journal of Historical Sociolinguistics*, 10(1), 63–91. <https://doi.org/10.1515/jhsl-2022-0036>.

Blomqvist, O. (tulossa): Court scribes as chirographers: Script- and language-switching in Swedish 17th-century judicial records. Teoksessa H. Lönnroth & T. Pettersson (toim.), *Town Scribes as Mediators of Literacy in Early Modern Sweden*. Mouton De Gruyter.

Keskiajan suomi ei ollut pimeä. Keskiaikaiset asiakirjat suomen kielen tutkimusaineistona

Mikko K. Heikkilä (Tromssan yliopisto)

Näkökulmasta riippuen jo tai vasta 1540-luvulla alkaneen painetun suomenkielisen kirjallisuuden aikakautta edeltäneiden keskiajan vuosisatojen suomen tutkimus oli vanhemman fennistiikan aikoina ajoittain vilkasta (ks. esim. Ojansuu 1926). Sittenkin varhaissuomen tutkimus hiipui vähiin mutta virisi uudelleen 2010-luvulla (esim. Heikkilä 2014, 2016a, 2016b, 2017; Blomqvist 2017; ks. myös esim. Nummila 2025).

Keskiajalla laadittuihin Suomea koskeviin tuhansiin asiakirjoihin sisältyy pitkälti toistatuhatta suomen kielen eri sanaa esimerkiksi paikan- ja henkilönnimissä esiintyvinä (DF; SDHK; Heikkilä 2017). Niiden perusteella silloisesta suomen kielestä pystytään sanomaan paljonkin suoran positiivisen evidenssin todistusvoimalla.

Jopa joidenkin monivaiheisten äänteenmuutosten paikallista etenemistä ja siten paikallismurteiden syntymistä pystytään seuraamaan keskiaikaisen asiakirja-aineiston avulla. (Heikkilä 2016a).

Ahvenanmaalta Karjalankannakselle ja Hangosta Rovaniemelle ulottunut keskiaikainen Turun hiippakunta on nykyisen valtiollisen Suomen vanhin erottuva alueellis–hallinnollinen esimuoto (esim. Heikkilä 2025). Keskiajan Suomessa sekä tuotettiin että ylisukupolvisesti ylläpidettiin soinnukasta ja informaatiota sitkeästi säilyttävää kalevalamittaista sanataidetta, jonka historiallinen arvo ei ole vähäinen (esim. Heikkilä 2016b, 2022, 2025). Kuluttavasta ajan hampaasta huolimatta keskiajan suomi/Suomi ei siis ole 2000-luvullakaan pimeä.

Kielitieteen päivien työpajaesitelmässäni teen tarkemmin selkoa edellä kirjoittamastani esimerkkien kera.

Lähteet:

Blomqvist, C. O. (2017). *Flerspråkighet eller språkförbistring? Finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 100.

DF = *Diplomatarium Fennicum*. Kansallisarkisto.

- Heikkilä, M. K. (2014). *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsinki: Unigrafia.
- Heikkilä, M. K. (2016a). Varhaissuomen ääntenmuutosten kronologiasta. *Sananjalka*, 58, 136–158.
- Heikkilä, M. K. (2016b). *Kuka oli herra Heinäricket? – piispa Henrikin arvoitus*. Tampere: Tampere University Press.
- Heikkilä, M. K. (2017). *Keskiajan suomen kielen dokumentoitu sanasto ensiesiintymävuosineen*. 1. painos. Tampere: Mediapinta.
- Heikkilä, M. K. (2022). *Heinien herrat. Suomen historian pisin perinne*. Sastamala: Warelia.
- Heikkilä, M. K. (2025). *Taruissa on totta. Suomalaisen perimätiedon ylenkatsottu historiallinen arvo*. Sastamala: Warelia.
- Nummila, K.-M. (2025). *Kirjoitetun suomen historia. Kieli ja kirjallistuminen keskiajalta 1800-luvun taitteeseen*. Tietolipas 297. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojansuu, H. (1926). Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen. Jälkeenjääneistä papereista. *Satakunta. Kotiseutututkimuksia III* s. 1–46.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev*. Riksarkivet.

Kääntäjän kommentit Jöns Budden ruotsinnoksissa

Mikko Kauko (Turun yliopisto)

Naantalin luostarissa vaikuttanut Jöns Budde (noin 1437–noin 1491) oli Naantalin luostariveli, joka käänsi huomattavan suuren määrän uskonnollisia tekstejä latinasta ruotsiksi. Hän oli pääsääntöisesti alkuteksteilleen uskollinen mutta pyrki ottamaan huomioon birgittalaisen yleisönsä erityistarpeet. Siksi tekstien yksityiskohtia oli paikoin tarpeen selittää. Selitysten lisäksi Budde lisäsi käännöksiinsä myös huomautuksia siitä, mitkä kohdat tekstissä ovat tärkeitä ja miten ne tulisi tulkita. Niin ollen hän ohjasi yleisöään melko voimakkaasti. Jotkin kääntäjän lisäykset ottavat birgittalaisen kontekstin lisäksi huomioon pohjoismaiset olosuhteet. Budde siis muokkasi yleiseurooppalaisesti levinneitä alkutekstejä istumaan paremmin oman yleisönsä arkeen. Kääntäjän tekemät muutokset, poistot ja lisäykset istuvat pääsääntöisesti niin hyvin muuhun tekstiin, että niitä voi löytää lähinnä vertaamalla Budden ruotsinnosta rivi riviltä tekstien latinankielisiin ja muilla kansankielillä laadittuihin vastineisiin. Naantalissa laadittua alkuperäistekstiä on säilynyt vähän, ja suorat lähteet Budden elämästä ja toiminnasta ovat niukkoja. Käännöksiin tehty pienet

lisäykset antavatkin tiedonmuruja asioista, joihin ei juuri ole muita lähteitä. Ne edustavat nykyisen Suomen alueella laadittua muinaisruotsia, jota on kaikkiaan säilynyt vähän.

Esitelmässäni kuvaan, millaisia kommentteja Budde lisäsi käännöksiinsä. Selitän myös, miten tällaisia kommentteja on mahdollista löytää. Kerron myös, mitä uutta tietoa kommenttien tulkinta antaa. Lisäksi kuvaan, mitä hyötyä tästä uudesta tiedosta on ja mitä mahdollisuuksia jatkotutkimuksiin se tarjoaa.

Westhin koodeksin merkkejä kääntämisestä, kopioinnista, korjaamisesta ja käytöstä

Maria Lehtonen (OPH, Kotus ja Turun yliopisto)

Westhinkodeksi on yksi merkittävimmistä kirjoitetun suomen kielen varhaisvaiheita edustavista käsikirjoituksista. Teos on nimetty Rauman kappalaisen ja koulumestarin Mathias Westhin (-1549) mukaan, ja se on kirjoitettu pääosin 1540-luvulla. Käsikirjoitus sisältää useita eri tekstejä, kuten kirkkokäsikirjan ja messun eli jumalanpalvelusjärjestyksen. Teosta on pidetty kopiona tai kopionkopiona ja Westhiä, joka on omistanut teoksen, sen yhtenä mahdollisena kopioijana tai kääntäjänä.

Käsikirjoituksen eri osien yksityiskohtaisen tutkimuksen avulla pyrin selvittämään, millainen on eri kirjoittajien osuus käsikirjoituksen synnyssä. Oletettavasti osa teksteistä on kirjoittajiensa omaa käännöstä, osa muiden kirjoittajien tekstien kopiota. Lisäksi teoksessa on runsaasti merkkejä eri kirjoittajien tekemistä korjauksista, ja jotkin merkinnät voidaan tulkita merkeiksi teoksen myöhemmästä käytöstä.

Tutkimuksen lähtökohtana on käsikirjoituksen käsialojen yksityiskohtainen paleografinen analyysi, jossa selviää yksittäisten kirjoittajien ja merkintöjen tekijöiden käsialojen tunnistettavat piirteet. Kirjoittajien erottelua tukevat myös jotkin käsikirjoituksen materiaaliset piirteet. Eri käsialoilla kirjoitettujen osien kielellinen analyysi puolestaan paljastaa kunkin kirjoittajan käyttämät kielen piirteet ja variaation eri tasoilla.

Tarkastelen etenkin teoksen ortografisia ja morfologisia piirteitä, mutta huomioin myös sanasto- ja lausetason. Teoksessa on runsaasti eri murteellisuuksia, mutta teoksen eri osien kielellinen variaatio vaihtelee runsaastikin. Olettamukseni mukaan yksittäisen kirjoittajan työtä oleva teksti sisältää vähemmän variaatiota kuin muista lähteistä kopioitu teksti, jonka taustalla on useita eri tekijöitä. Tutkimukseni pohjalta hahmottuu useiden kirjoittajien yhteistyönä syntynyt käsikirjoitus.

Aineslähte:

Westhin koodeksi. Helsinki, National Library, C.III.19. Codex Westh. Kirjoittajan hallussa olevat valokuvat: Kaisa Häkkinen. Myös www.codicesfennici.fi.

Lähteet:

Häkkinen, K. (toim.) (2012). *Codex Westh. Westhin koodeksin tekstit*. Wanhan suomen arkisto 5. Turun yliopisto, suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaine, Turku.

———(toim.) (2012). *Tutkimuksia Westhin koodeksista*. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku.

——— (2016). Uppsalan evankeliumikirjan katkelma, vanhin suomenkielinen käsikirjoitus. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 106, s. 138–165. Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Häkkinen, K. & T. Vaittinen. (2015). Westhin koodeksi ja liturgisen suomen kielen alkuvaiheet. Teoksessa Lahtinen & Ijäs (toim.), *Risti ja lounatuuli: Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640* (s. 135–151). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Kallio, M. (2012). Westhin koodeksin kodikologiaa. Teoksessa K. Häkkinen (toim.), *Tutkimuksia Westhin koodeksista* (s. 10–28). Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 2. Turku.

———(2015). Excursus: Westhin koodeksin kodikologiaa. Teoksessa Lahtinen & Ijäs (toim.), *Risti ja lounatuuli: Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640* (s. 133–134). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Lahtinen, A. & M. Ijäs (toim.) (2015). *Risti ja lounatuuli: Rauman seurakunnan historia keskiajalta vuoteen 1640*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Lehikoinen, L. & S. Kiuru. (1989). *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.

Käsikirjoitusten verkkoaineistot (1600-luvun lainsuomennokset, Codices Fennici ym.) ja käsikirjoitusten digitaalinen julkaiseminen tekoälyn aikakaudella

Maria Niku (SKS, Helsinki)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralla on merkittävät historiallisten käsikirjoitusten kokoelmat. Huomattava osa niistä on 1800-luvun aineistoa, mutta kokoelmiin kuuluu myös tätä huomattavasti vanhempia käsikirjoituksia. Pyrimme aktiivisesti saattamaan kokoelmien merkittäviä osia tutkijoiden käyttöön verkossa. Osa aineistoista lisätään käsikirjoituskuvina *Finnaan* (<https://finlit.finna.fi>). Tiettyt käsikirjoitukset tai käsikirjoitusten kokonaisuudet julkaistaan erityisinä verkkojulkaisuina, joissa tuodaan saataville paitsi käsikirjoitusten faksimilekuvat myös mahdollisuuksien mukaan käsikirjoitusten teksti kokonaisuudessaan

haettavaksi. Verkkoaineistojen ei ole tarkoitus korvata alkuperäisiä käsikirjoituksia, mutta ne tekevät ne uudella tavalla saavutettaviksi, kun tutkija pääsee käsikirjoitusten sisältöön käsiksi ajasta ja paikasta riippumatta.

Tässä esitelmässä esittelen SKS:n tähän mennessä julkaisemista verkkoaineistoista vanhimpiin teksteihin perustuvia: suomalaisten ja Suomeen liittyvien keskiaikaisten ja 1500-luvun käsikirjoitusten julkaisua *Codices Fennici* (<https://codicesfennici.fi>) sekä kahta merkittävää 1600-luvulta peräisin olevaa suomennosta kuningas Kristofferin maanlaista: *Herra Martin lainsuomennoksen* niin kutsuttua *Nordströmin kopiota* (<https://editiot.finlit.fi/exist/apps/martti>) ja pääosin Ljungo Tuomaanpojan suomennokseen perustuvaa *Codex Aitolahtea* (<https://editiot.finlit.fi/exist/apps/codex-aitolahti>).

Codices Fennici toteutettiin kymmenisen vuotta sitten SKS:n hankkeessa, jossa oli tavoitteena kartoittaa, luetteloida ja digitoida ensimmäistä kertaa kaikki suomalaiset ja Suomeen liittyvät 1600-lukua edeltävät koodeksit modernin käsikirjoitustutkimuksen menetelmin. Verkkojulkaisu sisältää käsikirjoituksia paitsi SKS:n omista kokoelmista myös Kansalliskirjastosta, Kansallisarkistosta, Kansallismuseosta ja monista muista arkistoista ja kokoelmista. Kaikista käsikirjoituksista on nähtävillä faksimilekuvat sekä selailutiedot.

Herra Martin lainsuomennoksen Nordströmin kopia ja *Codex Aitolahti* julkaistiin vuosina 2021–2022, ja ne tuovat tutkijoiden käyttöön paitsi käsikirjoituskuvat myös käsikirjoitusten tekstin kokonaisuudessaan haettavaksi. Näin vanhat kirjoitetun suomen aineistot ovat harvinaisia, joten SKS:lle oli erityisen tärkeää saada ne avoimeen käyttöön verkossa.

Tässä esitelmässä luon myös lyhyen katsauksen SKS:n tuleviin käsikirjoitusten julkaisusuunnitelmiin (esim. Pohjanmaan mystikkojen käsikirjoitukset 1700- ja 1800-lukujen vaihteesta) sekä kerron käsikirjoitusten verkkojulkaisemiseen liittyvistä työvaiheista. Nämä työvaiheet ovat muuttuneet merkittävällä tavalla erityisesti viime vuosina lainsuomennosten julkaisemisen jälkeen. Kun vielä joitakin vuosia sitten julkaistavat käsikirjoitukset oli litteroitava kokonaan käsin, nykyisin työtä nopeuttavat huomattavasti tekoälypohjaiset tekstintunnistuksen alustat kuten *Transkribus*. Litteroinnin jälkeen ja ennen julkaisemista käsikirjoitukset on vielä rakenteistettava XML-muotoon. Kun esimerkiksi Lönnrotin kirjeenvaihdon julkaisuprojektissa (<https://lonnrot.finlit.fi>) vajaa vuosikymmen sitten XML-koodaus oli tehtävä työläästi ja aikaa vievästi käsin, nyt suuret kielimallit kuten Chat GPT ja Claude AI osaavat tehdä saman työn yksinkertaisilla käskyillä.

Kielihistoriallisen korpuskokoelman täydentäminen: Sorolaisen postilla osaksi Vanhan kirjasuomen korpusta

Oskari Niskanen (Vanhan kirjasuomen sanakirja, Kotimaisten kielten keskus, OPH)

Vanhan kirjasuomen korpus on noin 3,5 miljoonan saneen laajuinen tekstikokoelma, joka sisältää Ruotsin vallan aikana (1500-luvulta noin vuoteen 1810) ilmestyneitä suomenkielisiä teoksia ja käsikirjoituksia. Se koostuu useista teemoin ja kirjoittajin ryhmitellyistä alakorpuksista, kuten Mikael Agricolan teoksista, vuoden 1642 Bibliasta, virsi- ja saarnateksteistä, almanakoista sekä laki- ja asetusteksteistä. Korpus on koottu *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* (VKS) toimitustyön avuksi, mutta se palvelee myös kielentutkijoita, historioitsijoita ja muita vanhemmista kielimuodoista kiinnostuneita käyttäjiä.

Eerik Sorolaisen *Postilla* julkaistiin kahdessa osassa vuosina 1621 ja 1625. Raamatun tekstejä selittävä saarnakokoelma on yksi merkittävimpiä vanhan kirjasuomen aikaisia teoksia. Kielellisesti teoskuvaa eräänlaista taitekohtaa vanhan kirjasuomen alku- ja loppupuolen välillä. Postillan kielen tutkiminen oli erityisen työlästä, kunnes teoksenosat julkaistiin näköispainoksina vuosina 1988 ja 1990. (Ks. esim. Kiuru 1991.) Sähköisesti osat julkaistiin kuvina Kansalliskirjaston Doria-aineistopalvelussa vuonna 2017. Nyt aineisto on tarkoitus saattaa vieläkin saavutettavammaksi tekstikorpukseksi sanakirjatyön tueksi ja kielentutkijoiden käyttöön.

Esityksessä käsittelen muun muassa sitä, minkälaista on historiallisen kieliaineiston saattaminen korpukseksi, mitä työssä on otettava huomioon, mitä on jo tehty ja mitä on vielä tehtävä ennen kuin aineisto saadaan avoimesti saataville. Lisäksi pohdin aineiston merkittävyyttä sanakirjatyön näkökulmasta, osana *Vanhan kirjasuomen korpusta* sekä laajemmin tutkimusaineistona.

Lähteet

Kiuru, S. (1991). Sorolaisen postilla. *Virittäjä*, 95(3), 319–328.

Kotimaisten kielten keskus (2013). *Vanhan kirjasuomen korpus* [aineisto]. Kielipankki.

<http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165>.

Sorolainen, E. E. (1621). *Postilla, Eli Ulgostoimitus, nijnen Ewangeliumitten päälle kuin ymbäri aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa. I. Osa*. Stockholmis 1621. Saatavilla Kansalliskirjaston Doria-palvelussa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00012153>.

—(1625) *Postilla, Eli Ulgostoimitus, nijnen Ewangeliumitten päälle kuin ymbäri Aiastaian, saarnatan Jumalan Seuracunnasa. Toinen Osa*. Stockholmis 1625. Saatavilla Kansalliskirjaston Doria-palvelussa: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2017-00012154>.

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. 2025. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. URN:NBN:fi:kotus-201435. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 21.11.2025 [viitattu 29.1.2026]. Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/vks/>.

Agnus Dein variaatio 1500- ja 1600-luvun painetuissa ja painamattomissa suomenkielisissä lähteissä

Kirsi-Maria Nummila (SKS, Helsinki)

Muutamia katolisen ajan latinankieliseen messuun kuuluneita tekstejä määrättiin Ruotsin kirkossa luettavaksi kansankielellä jo 1400-luvulla (esim. Pater noster eli Isä meidän -rukous ja Credo eli uskontunnustus). Kokonaisuudessaan jumalanpalvelus kansankielistettiin kuitenkin vasta reformaation myötä 1500-luvun alkupuoliskolla. Tällöin ruotsinnettuihin ja suomennettuihin jumalanpalvelusteksteihin lukeutuivat myös messun pysyviksi osiksi vakiintuneet musiikkitekstit. Näitä ovat mm. Kyrie eli Herra armahda, Gloria eli Kunnia ja Agnus Dei eli Jumalan Karitsa. Tekstejä sisältyy jo vanhimpiin tunnettuihin suomenkielisiin käsikirjoituksiin. Kyseiset kirkkolaulut ja melodiat säilyivät tärkeinä jumalanpalveluksen osina aina 1600-luvun lopulle asti.

Siirtyminen vuosisataisesta katolisesta perinteestä ja tekstitraditiosta luterilaiseen tapahtui kaikkiaan vähitellen. Jumalanpalvelustekstien osalta keskeisin teos, messu, painettiin ruotsiksi ensimmäisen kerran vuonna 1531. Suomenkielinen painettu messu saatiin puolestaan parikymmentä vuotta myöhemmin vuonna 1549. Tätä ennen oltiin yksinomaan käsikirjoitusten varassa. Seurakuntien papit laativat suomennoksia ruotsin- ja latinankielisistä lähtöteksteistä, ja tekstejä kopioitiin edelleen vuosien mittaan. Käytössä on näin ollen ollut monia tekstiversioita. Eri seurakuntien jumalanpalveluksissa luettujen ja laulettujen tekstien yhtenevyyden kannalta liturgisten teosten painaminen olikin keskeinen asia. Sekään ei kuitenkaan poistunut kaikkea variaatiota.

Olen omassa tutkimuksessani tarkastellut 1500-luvun ja 1600-luvun alun säilyneitä suomenkielisiä Agnus Dei -tekstivariantteja. Tutkimusaineisto käsittää kaikkiaan 15 tekstiä. Kaksi teksteistä on painettuja ja muut käsikirjoituksia. Osa käsikirjoituksista on painettuja versioita varhaisempia ja osa myöhempiä. Kaikki tekstit eroavat toisistaan vähintään ortografialtaan. Tutkimusaineiston keskeisimpinä lähteinä ovat Codices Fennici (SKS) ja Doria (Kansalliskirjasto). Esittelen lyhyessä esityksessäni aineiston alkuperää ja tekstivariantteja. Kerron myös tekstien kielellisestä variaatiosta ja esiin nousevista kiinnostavista kysymyksistä. Esitykseni liittyy PhD Sanna Ranisen kanssa yhdessä tekemäämme aihetta käsittelevään tutkimukseen.

Lähteet

Codices Fennici. Helsinki: SKS. <https://codicesfennici.fi>.

Doria. Julkaisuarkisto. Helsinki: Kansalliskirjasto. <https://www.doria.fi/>.

Nummila, K.-M. (2025). *Kirjoitetun suomen historia. Kieli ja kirjallistuminen keskiajalta 1800-luvun taitteeseen*. Tietolipas 297. Helsinki: SKS. <https://oa.finlit.fi/books/m/10.21435/tl.297>

Raninen, S. (2023). Romuarkun pohjalta varhaisen suomen kirjakielen lähteeksi: messukirjan fragmentti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta. Vähäisiä lisiä. Helsinki: SKS.

<https://www.finlit.fi/ajankohtaista/blogi/romuarkun-pohjalta-varhaisen-suomen-kirjakielen-lahteeksi-messukirjan-fragmentti-suomalaisen-kirjallisuuden-seuran-arkistosta/>

Salemin vuosien 1692–1693 noita-oikeudenkäyntidokumentit ja kirjureiden kielellinen ja paleografinen variaatio

Matti Peikola (Turun yliopisto)

Salemin (Massachusetts) vuosien 1692–1693 noita-oikeudenkäynnit tunnetaan yhtenä uuden ajan alun noitavainojen viimeisistä leimahduksista. Oikeudenkäynneistä ja niihin johtaneista oikeusprosesseista on säilynyt laaja englanninkielinen käsikirjoitusaineisto, johon sisältyy kaiken kaikkiaan lähes 1000 dokumenttia (ks. Rosenthal et al. toim. 2009). Aineisto kattaa lukuisia tekstilajeja: muodollisia juridisia instrumentteja (kuten syytekirjelmät, pidätysmääräykset, haasteet), kuulustelupöytäkirjoja, anomuskirjeitä sekä satoja todistajanlausuntoja.

Salemin noita-oikeudenkäyntidokumentit tekee kieli- ja tekstuaalitieteellisestä näkökulmasta erityisen kiinnostavaksi se, että niiden laatimiseen osallistui satoja kirjoittajia. Näistä henkilöistä ainoastaan pieni vähemmistö vaikuttaa olleen oikeusprosesseihin 'viran puolesta' osallistuneita tuomareita ja kirjureita. Suurin osa tunnistetuista kirjoittajista oli oikeusprosessissa mukana olleita kantajia, vastaajia ja todistajia tai heidän perhekuntiinsa ja paikallisyhteisöihinsä kuuluneita henkilöitä. Heistä jotkut olivat tottuneita kynänkäyttäjiä (esim. pappeja, lääkäreitä tai kauppiaita), kun taas toiset olivat vähemmän harjaantuneita ilmaisemaan asioita kirjallisesti tai eivät olleet perillä juridisten tekstilajien konventioista. Jotkut kirjoittajista olivat omaksuneet aikakauden englanninkielisille painetuille teksteille ominaisen, tässä vaiheessa jo melko vakiintuneen ortografian, mutta useimpien ortografia on eri tavoin idiosynkraattista ja saattaa esimerkiksi heijastaa ääntämistä. Myös lyhenteiden ja välimerkkien valikoima ja niiden käyttö vaihtelee suuresti kirjoittajien välillä. Vastaavasti myös käsialoissa on suurta vaihtelua paitsi harjaantuneisuuden suhteen myös

käytetyn kirjoitustyylin osalta, mikä kertoo kiinnostavasti muun muassa kirjoittamisen opetuksen malleista ja eri ikäisten ja eri sosiaalisia ryhmiä ja ammatteja edustavien kirjoittajien käytänteistä.

Lyhyessä puheenvuorossani esittelen edellä kuvatun pohjalta välähdyksiä Salemin rikkaasta aineistosta ja kerron sen tarjoamista tutkimusmahdollisuuksista historiallisen kielitieteen, paleografian ja kirjoittamisen mikrohistorian alueella. Esitykseni liittyy tätä tematiikkaa koskevaan pitkäaikaiseen ja edelleen jatkuvaan tutkimusyhteistyöhön tri Peter J. Grundin (Yale University) ja muiden tutkijoiden kanssa (ks. esim. Grund et al. 2021).

Lähteet

Grund, P. J., M. Peikola, J. Rastas & Wen Xin. (2021). The <u> and <v> alternation in the history of English: Spelling dynamics in the handwritten legal documents from the Salem witch trials (1692). *American Speech*, 96(2), 127–160.

Rosenthal, B., G. A. Adams, M. Burns, P. Grund, R. Hiltunen, L. Kahlas-Tarkka, M. Kytö, M. Peikola, B. C. Ray, M. Rissanen, M. K. Roach & R. B. Trask (toim.). (2009). *Records of the Salem Witch-Hunt*. Cambridge: Cambridge University Press.